УДК 37.001

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-1.13>**О. Д. Ворощук**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНА «НАУКОВА ШКОЛА»

У статті розглянуто теоретичний аспект феномена «наукова школа». Проблема організації наукових шкіл в Україні привертає увагу науковців. На основі вивчення наукової літератури філософського, наукознавчого, соціологічного, суспільствознавчого, педагогічного спрямування нами вивчено питання розвитку й організації наукових шкіл. Варто відзначити, що у наукових джерелах єдиного, загальновизнаного й усталеного тлумачення терміна немає. Аналіз дефініції «наукова школа» було окреслено у наукових розвідках І. Анненкова, О. Гнізділової, С. Гончаренка, О. Грезньової, Л. Зеленської, Д. Зербіно, Г. Кловак, А. Рибачук, О. Устенко, М. Хорунжия, М. Гузика, О. Дубасенюк, Н. Островерхової, В. Паламарчука, Н. Побірченко та багатьох інших.

Мета нашої статті – розглянути терміни «наукова школа», «науково-педагогічна школа», з'ясувати їх основні функції, риси і ознаки задля ефективної діяльності.

Виходячи з аналізу визначень терміна «наукова школа», бачимо, що її визначають як науково-освітній інститут, дослідницький колектив, науковий напрям тощо.

У статті виокремлено функції науково-педагогічних шкіл: освітню, дослідницьку, виховну, комунікативну, аксіологічну і відтворення. Розглянуто найважливіші риси наукової школи: це особлива форма кооперації наукової праці, основою є наукова ідея і дослідницька програма, творцем є великий учений, відбувається одночасне навчання і виховання вчених, навчання в аспірантурі, підготовка та захист кандидатських і докторських дисертацій, їх об'єднують спільні духовні та соціальні цінності, створюються умови для вільного виявлення індивідуальних здібностей і творчого зростання кожного учасника школи. Також виокремлено основні ознаки наукової школи.

Проведене дослідження свідчить про те, що трактування зазначеного феномена включає широке поле понять: «неформальна структура вишу, необхідна для ефективних досліджень, нарощування і концентрації кадрового ресурсу наукової діяльності», «запорука підготовки висококваліфікованих фахівців», «ефективна форма вдосконалення професійної майстерності науково-педагогічних кадрів». Наступні розвідки доречно буде спрямувати на розробку критеріїв оцінки діяльності науково-педагогічних шкіл, розглянути практичний досвід організації.

Ключові слова: наукова школа, науково-педагогічна школа, функції, ознаки, наукова діяльність.

Постановка проблеми. В умовах формування постмодерного суспільства, коли наукові школи стають одним з основних джерел інноваційного розвитку держави, її регіонів і конкретних вишів, питання ідентифікації, способів оцінки ефективності їх роботи залишаються остаточно не вирішеними і набувають особливого значення. Проблема наукових шкіл в Україні привертає увагу ще й тому, що в наукових та навчальних установах її розглядають не як ефективну форму організації наукової діяльності, а як іміджеві переваги в конкурентному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз дефініції «наукова школа» було окреслено у наукових розвідках І. Анненкова, О. Гнізділової, С. Гончаренка, О. Грезньової, Л. Зеленської, Д. Зербіно, Г. Кловак, А. Рибачук, О. Устенко, М. Хорунжия, М. Гузика, О. Дубасенюк, Н. Островерхової, В. Паламарчука, Н. Побірченко та багатьох інших.

На основі вивчення наукової літератури філософського, наукознавчого, соціологічного, суспільствознавчого, педагогічного спрямування нами

вивчено питання розвитку й організації наукових шкіл. Варто відзначити, що у наукових джерелах єдиного, загальновизнаного й усталеного тлумачення терміна немає.

З 1960–1970-х років минулого століття з розвитком у СРСР нової дисципліни – наукознавства до проблеми вивчення особистості й колективу в науковій творчості, формування і діяльності наукових шкіл звернулися такі дослідники, як: Г. Добров, С. Микулінський, М. Родний, М. Ярошевський та інші. Однією з перших вітчизняних розвідок стала праця С. Микулінського й М. Родного «Наука як предмет спеціального дослідження», опублікування якої дало початок системному дослідженню колективних форм творчості вчених, вивченню теоретичних аспектів феномена наукової школи. За загальною редакцією М. Ярошевського виходить друком збірка наукових праць «Школи в науці». До збірки увійшли як статті, що показали специфіку наукових шкіл і проблеми їхнього функціонування, а також праці, що характеризували діяльність конкретних наукових шкіл із різних галузей науки. Виняткове значення у з'ясуванні терміна «наукова школа»,

її характерних ознак мають роботи наукознавців П. Анохіна, А. Антонова, І. Аршавського, В. Гасілова, В. Горського, Г. Доброва, Б. Кедрова, Г. Лайтка, І. Лакатоса, К. Ланге, С. Микулінського, М. Родного, Д. Прайса, Н. Семенова, С. Хайтуна, Г. Штейнера, М. Ярошевського, які склали зміст цієї книги [10].

Мета нашої статті – розглянути терміни «наукова школа», «науково-педагогічна школа», з'ясувати їх основні функції, риси й ознаки задля ефективної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення наукового доробку вчених встановлено, що поняття «наукова школа» введено в науковий обіг наприкінці 60-х рр. XX століття, а також виявлено багатозначне тлумачення цього поняття. Розглянемо, як вчені трактують цю дефініцію.

Так, М. Родний під науковою школою бачить колектив на чолі з науковим керівником, що є автором певної програми дослідження, якому притаманний певний стиль роботи, що залишається незмінним у разі зміни проблематики [7, с. 84]. Наукова школа, за Б. Кедровим, – це структурний осередок сучасної науки, що дозволяє концентрувати зусилля великої групи порівняно молодих учених під безпосереднім керівництвом засновника такого наукового напрямку на вирішенні певного, досить обмеженого кола актуальних проблем у тій чи іншій галузі науки [10, с. 309]. Під науковою школою Ю. Храмов вважав неформальну творчу співдружність дослідників різних поколінь високої наукової кваліфікації на чолі з науковим лідером у межах якогось наукового напрямку, об'єднаних спільними підходами до вирішення проблеми, стилем роботи і мислення, оригінальністю ідей і методів реалізації своєї наукової програми, що одержала значні результати та завоювала авторитет і суспільне визнання в цій галузі знань [8, с. 13]. Наукова школа, за Д. Зербіно, – це професійна добровільна співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості вченого-лідера. Вона займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі й об'єднана ідеями, методиками, науковими традиціями, співпрацею, що розширюється пошуком нових фактів [3, с. 10].

Як стверджує О. Коновальчук, наукова школа – це добровільне об'єднання науковців різних поколінь під керівництвом відомого лідера, її автора й засновника на основі спільних напрямів досліджень, які спрямовані на вирішення актуальних питань інноваційного розвитку освіти. Завдання такого колективу науковців поєднує в собі подвійне цільове призначення: по-перше, він розглядається як засіб і форма розвитку педагогічної науки, по-друге, він виступає як умова і засіб активізації інноваційної діяльності педагогів освітніх установ [5]. З огляду на наявні думки і на підставі власних досліджень О. Гнєзділова сформулювала визначення терміна «науково-педагогічна школа»

як неформального інтелектуального об'єднання декількох поколінь педагогів-науковців, що характеризується суттєвими тематично спільними науковими доробками як лідера, так і членів наукової школи, які є викладачами вищих педагогічних навчальних закладів і здійснюють науково-предметну підготовку спеціалістів і кадрів вищої кваліфікації за програмами вузівської і післявузівської професійної освіти, активно впроваджують результати власних фундаментальних і прикладних досліджень у навчально-виховний процес і в педагогічну практику [1].

Виходячи з аналізу терміна «наукова школа», можемо зробити висновок, що її визначають як науково-освітній інститут, дослідницький колектив, науковий напрям тощо. Узагальнюючи, визначимо такі ознаки наукової школи, як: наявність керівника – лідера, визнаного науковою спільнотою вченого, що володіє педагогічною майстерністю і має науковий авторитет; розробка прогресивної або інноваційної наукової ідеї та результативної дослідницької програми, існування яких виступає провідним чинником консолідації ієрархічно структурованої наукової спільноти; єдність тематики наукового пошуку керівника та учнів; традиція наступності й передачі світосприймання, наукових цінностей, технологій науково-дослідної роботи; оригінальність наукових пошуків та характерний стиль роботи наукового колективу; наукова значущість розробок такої школи; наявність системи підготовки науково-педагогічних кадрів, органічних форм спілкування та взаємного впливу членів співтовариства один на одного тощо.

Щодо організації наукових шкіл, то вони провадять теоретико-методологічну, науково-організаційну, інформаційно-аналітичну, інноваційно-пошукову, експериментально-педагогічну діяльність. Головним напрямом є пошуки з розробки та впровадження нових підходів, принципів, моделей, технологій, структур, методів, видів і форм навчально-виховного процесу.

Обмінюючись знаннями, ідеями, досвідом, учені збагачують науковий потенціал один одного, стимулюють творчість. Наукові школи працюють в умовах повної свободи кожного з дослідників у виборі шляхів вирішення наукових проблем. Але неформальна співдружність дослідників, об'єднаних спільністю підходів у дослідженні актуальних проблем інноваційного розвитку освіти, створює середовище результативного спілкування, творчий стиль командної роботи, сприяє виробленню нової ефективної методології й оригінальної методики наукового пізнання. Наукова школа здійснює науково-експериментальну діяльність на основі інтеграції навчально-виховного процесу з науковим дослідженням.

Натепер наукові школи є центрами модернізації освіти. Вони об'єднують учених, що відповідно

до своїх професійних інтересів, досвіду, наукових ступенів здійснюють дослідження як фундаментального, так і прикладного характеру.

Колектив дослідників наукової школи може забезпечити комплексне обґрунтування і розробку функціонування освітніх процесів на методологічному, теоретичному й технологічно-практичному рівнях.

Важливою характеристикою, яка дозволить визначити науково-педагогічну школу, є важливість наукових досягнень і результатів представників наукової спільноти. Тому, поділяючи позицію Є. Хрикова, вважаємо, що результатом діяльності будь-якої науково-педагогічної школи має бути педагогічна теорія, яка включає чітко розроблений понятійний апарат, який дозволяє описати предмет дослідження, закономірності, принципи функціонування досліджуваного педагогічного явища, обґрунтовані форми, методи, технології його функціонування, накопичені та узагальнені педагогічні факти, що характеризують результати його функціонування [9, с. 74].

Аналізуючи праці Д. Аронова, В. Богословського, А. Бойко, О. Грезньової, О. Дубасенюк, Г. Кловак, М. Потьомкіна, В. Садкова, Л. Сухорукової та інших учених, виокремимо функції науково-педагогічних шкіл: освітню, дослідницьку, виховну, комунікативну, аксіологічну і відтворення.

Для наукових шкіл характерні певні риси. До найважливіших рис наукової школи, що дозволяють відділити такий тип наукового співтовариства від інших його видів, відносять [6]:

1. Наукова школа – особлива форма кооперації наукової праці.

2. Основою наукової школи є наукова ідея і дослідницька програма, яку розвивають і реалізують усі члени такого наукового співтовариства.

3. Творцем школи є великий учений, який висунув наукову ідею і сформулював основи дослідницької програми для її розробки, що володіє особистим і науковим авторитетом для всіх учасників наукової школи. У переліку заслуг ученого почесне місце відводиться створенню власної наукової школи.

4. У процесі розробки дослідницької програми і вирішення наукової проблеми відбувається одночасне навчання і виховання вчених, підвищення їх наукової кваліфікації (у т. ч. навчання в аспірантурі, підготовка та захист кандидатських і докторських дисертацій, навчання експериментальної майстерності і методів теоретичних досліджень). При цьому дослідні цілі і завдання підготовки наукових кадрів виступають у науковій школі як рівнозначні.

5. Учасників наукової школи об'єднують спільні духовні та соціальні цінності, які проявляються в мотивації наукової діяльності, моральній підвалині, що характеризує соціально-психологічний

клімат і міжособистісні відносини між ученими і керівником школи, особливий стиль наукового мислення, що спонукає до творчості. Відносини координації, неформальні особисті контакти (горизонтальні зв'язки) в науковій школі превалюють над відносинами формальної субординації (вертикальними зв'язками).

6. У науковій школі створюються умови для вільного виявлення індивідуальних здібностей і творчого зростання кожного учасника школи.

7. Наукова школа проходить у процесі свого розвитку необхідні стадії – виникнення, розквіту, кризи і розпаду [6].

Серед ознак наукової школи виділяють багаторічну наукову роботу, що характеризується як кількісними, так і якісними показниками; широтою проблемно-тематичного, географічного, хронологічного діапазонів функціонування наукової школи; збереження традицій і цінностей наукової школи на всіх етапах її становлення та розвитку, забезпечення спадкоємності в напрямках наукових досліджень, стилю наукової роботи; розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для наукових дискусій як у професійній пресі, так і у спілкуванні; об'єднання в наукову школу певного кола талановитих учених, постійне її поновлення обдарованими вихованцями – послідовниками лідера, здатними до самостійного пошуку; постійні комунікаційні зв'язки між учителем та учнями, рядовими членами школи; активна педагогічна діяльність; офіційне визнання державою й науковою спільнотою важливості наукових досліджень наукової школи.

В. Гураш до ознак, які характеризують поняття «наукова школа», відносить формальні і змістові [2, с. 145–147]. Змістові ознаки вказують на сутнісну злагодженість наукових досліджень у науковій школі. До них належать: спільність основного кола завдань, які вирішують у науковій школі, для всіх її представників; спільність принципів і методологічних засобів вирішення завдань; створення і втілення у життя наукової програми, основою котрої є незмінні принципи, моделі і понятійно-термінологічний апарат; запровадження групи нових категорій і понять, що ґрунтовніше відображає природу досліджуваних явищ; інтегрування всіх напрацювань у вигляді неперерічного наукового напрямку. Формальні ознаки поділяються на організаційні і матеріальні.

Висновки і пропозиції. Окрім того, науковим школам властива швидка передача отриманих нових знань у систему загальної і професійної освіти через оновлення їхньої структури, змісту, створення нових кваліфікацій і спеціальностей, розробки й апробації навчальних матеріалів, підручників, посібників, освітніх технологій, а також можливість поповнення кадрового складу з числа обдарованої студентської молоді.

Визначення терміна «наукова школа» є багатограним. Проведений аналіз терміна свідчить про те, що трактування зазначеного феномена включає широке поле понять: неформальну структуру вишу, необхідну для ефективних досліджень, нарощування і концентрації кадрового ресурсу наукової діяльності, запоруку підготовки висококваліфікованих фахівців, ефективну форму вдосконалення професійної майстерності науково-педагогічних кадрів. Виділені функції, ознаки, принципи та напрями діяльності науково-педагогічної школи вказують на те, що подальшу роботу доречно спрямувати на розробку критеріїв оцінки діяльності науково-педагогічних шкіл, розглянути практичний досвід організації.

Список використаної літератури:

1. Гнізділова О. Ідентифікація феномена «науково-педагогічна школа». *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 60. С. 76–84.
2. Гураш В. Становлення та розвиток трудового права в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2013. 210 с.
3. Зербино Д. Научная школа как феномен. Київ : Наук. думка, 1994. 134 с.
4. Зязюн І. Філософія педагогічної наукової методології. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Україно-польський журнал. 2007. № 9. С. 59.
5. Коновальчук І. Роль наукових шкіл в інтеграції інноваційних освітніх процесів. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи* : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 51–64.
6. Поняття наукової школи, її ознаки та функції. URL: <https://studopedia.org/index.php?vol=1&post=99429> (дата звернення: 3.01.2021).
7. Родный Н. Очерки истории и теории развития науки. Москва : Наука, 1969. 422 с.
8. Храмов Ю. Научные школы в физике / под ред. В.Г. Барьяхтара. АН УССР, Ин-т теоретической физики, Центр исследований научно-техн. потенциала и истории науки. Киев : Наукова думка, 1987. 399 с.
9. Хриков Є. Чинники розвитку науково-педагогічних шкіл в Україні. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи* : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 69–75.
10. Школы в науке / науч. ред. Микулинский С., Ярошевский М., Кребер Г. и др. Москва : Наука, 1977. 523 с.

Voroshchuk O. Theoretical aspect of the phenomenon “scientific school”

The theoretical aspect of the scientific school phenomenon is considered in the article. The problem of organizing scientific schools in Ukraine attracts scientists. We have studied the development and organization of scientific schools based on the study of scientific literature of philosophical, scientific, social, sociological, pedagogical directions. It should be noted that in scientific sources there is no single, generally accepted and established interpretation of the term. The analysis of the definition of “scientific school” was outlined in the scientific investigations of I. Annenkov, O. Gnizdilova, S. Goncharenko, O. Grezneva, L. Zelenskaya, D. Zerbino, G. Klovak, A. Rybachuk, O. Ustenko, M. Khorunzhia, M. Huzyk, O. Dubaseniuk, N. Ostroverkhova, V. Palamarchuk, N. Pobirchenko and many others.

The purpose of our article is to consider the definition of “scientific school”, “scientific and pedagogical school”, to find out its main functions, features and characteristics for effective operation.

Based on the analysis of the definitions of the term “scientific school”, we see that it means a scientific and educational institute, research team, research field and so on.

The article highlights the following functions of scientific and pedagogical schools: educational, research, communicative, axiological and reproduction. The most important features of the scientific school are considered: a special form of cooperation of scientific work which basis on the scientific idea and research program, the creator is a great scientist, there is a comprehensive educational training of scientists, postgraduate studies, preparation and defense of PhD and doctoral dissertations, they are united by common spiritual and social values, created conditions for the free expression of individual abilities and creative growth of each participant of the school. The main features of the scientific school are also highlighted.

The study shows that the interpretation of this phenomenon includes a wide range of concepts: informal structure of the university, necessary for effective research, building and concentrating human resources of scientific activities, the key of training highly qualified specialists, an effective form of improving professional skills of scientific and pedagogical staff. Further research will be appropriate to develop criteria for evaluating the activities of scientific and pedagogical schools, to consider the practical experience of the organization.

Key words: scientific school, scientific and pedagogical school, functions, features, scientific activity.